ARTUKLU-HAÇLI MÜNASEBETLERİ (1098–1124)

Yrd. Doç. Dr. Güray KIRPIK*

Özet

Haçlıların Ortadoğu'ya gelmesiyle bölgedeki beylik ve devletlerle münasebetlere girdiği görülmektedir. Artuklu-Haçlı ilişkilerinin başladığı tarih 1098 yılıdır. Bu yıldan itibaren Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyısındaki Haçlılar ile Artukluların sık sık karşılaştıkları bilinmektedir. Bu savaşlar neticesinde Artuklular birçok defa Haçlıları mağlup etmişlerdir. Güneydoğu Anadolu'da bulunan Artuklu Türkleri diğer Türk beyleri ile müttefik olarak ve bazen ayrı olarak Haçlılarla savaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Artuklular, Haçlılar, Selçuklular, Danişmendliler, Fatımiler

RELATIONS OF ARTUKIDS AND THE CRUSADES 1098–1124

Abstract

Its seen that the crusades established relationship with the states and seigniories with arriving of the crusades to the middle east. The begining of Artukid-Crusade relations is in 1098. Thereafter its known that the crusades and Artukids came upon in many times in Southeast Anatolia and Levant. In consequences of these wars crusades defeated Artukids in many times. Artukid Türks, in Southeast Anatolia, allying with other Türk lords and sometimes unconnectedly fought with the crusades.

Key Words: Artukids, Crusades, Seljukids, Danişmends, Fatimids

* G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, guray@gazi.edu.tr

Haçlıların Anadolu'dan geçişlerinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve Danişmendli Meliki Gümüştekin Ahmet Gazi'nin isimleri öne çıkmaktadır. Haçlıların Antakya ve Urfa'da kontluk kurmalarından sonra münasebette bulundukları güçler arasında en önemli yeri Artuklular almaktadır. Artuk Bey Tutuşla birlikte Kudüs'ü aldıktan sonra 1091 yılında ölünce, oğulları İlgazi ve Sökmen Kudüs'te O'nun yerine idareyi ele almışlardı. Fatımi vezir Bedr El-Cemali'nin oğlu ve Mısır Fatımi imamı Musta'li Billah'ın komutanı olan El-Melik El-Efdal 1096 yılında kuşattı. İlgazi ve Sökmen Kudüs'ü El-Efdal'e aman karşılığı teslim ettiler. Buradan Urfa taraflarında; Harput(Hısn-ı Ziyad), Mardin, Diyarbakır(Amid) ve Hısn-ı Keyfa'ya gelerek yerleşen Artukoğulları Güneydoğu Anadolu'da tek bir siyasi birlik oluşturamadan Burcî Memlukî Devleti zamanına kadar faaliyetlerde bulunmuşlardır.

İlk Artuklu-Haçlı münasebeti, 1098 yılının Haziran ayında Kürboğa'nın komutanlığındaki Büyük Selçuklu ordusuna bir Arap beyi olan Vessab b. Mahmud, Tutuş'un oğlu Dımaşk Meliki Dukak, Atabey Tuğtekin, Halep Meliki Rıdvan, Humus(Hıms) Emiri Cenahüddevle(Bakiddevle) Hüseyin, Sincar hakimi Arslantaşla birlikte Artuk Bey'in oğullarından Artukoğlu Süleyman, Artukoğlu Sökmen ve yeğeni Seruc(Suruç, Sororgia) hakimi Belek'in katılımıyla gerçekleşmiştir.[1] İbnü'l-Esîr'in bu savaşla ilgili söyledikleri Türklerin savaşmaya istekli davranmadıklarını göstermektedir. Öyle ki, İbnü'l-Esîr "*Hiçbir Müslüman ne kılıç çekti, ne mızrak ve nede bir ok attı. En son geri çekilenler ise Artukoğlu Sökmen ve Hıms hakimi Cenahüddevle Hüseyin idi. Çünkü onlar pusuda idiler.*" demektedir.[2] Antakya önlerinde Kürboğa'nın ordusunun yenilmesinden sonra bölgedeki güçleri zayıf gören Urfa kontu Baudouin de Boulogne Artukoğlu Sökmen'in yeğeni Belek'in elinde bulunan Seruc'u istila etmiştir(1101). 1101 yılında Artukoğlu Sökmen Seruc'u almak için harekete geçti. Önce bir başarı elde

[1] İbnü'l-Esîr, X, s.230; Azimî, s.31; İbnü'l-Adîm, s.77; Runciman, I, 176-190, Alptekin, DGBİT, C.8, s.174-175.
[2] İbnü'l-Esîr, X, 231.

ettiyse de, sonra Baudouin de Bourg(II. Baudouin)'un[3] büyük kuvvetlerle üzerine gelmesiyle geri çekilmek zorunda kaldı.[4]

1102 yılında Hısn-ı Keyfa(Hasankeyf) Artuklu Emirliği'ni kuran[5] Artukoğlu Sökmen'in en büyük başarısı hiç şüphesiz ki Harran'a saldıran Haçlıları Musul Valisi Çökürmüş ile Harran'da büyük bir yenilgiye uğratmasıdır. Harran Sultan Melikşah'ın memluku Karaca'ya aitti. Karaca Harran'dan ayrılınca işleri Muhammed İsfahanî'ye bırakmıştı. Muhammed, Karaca'yı bir işret meclisi(içki merasimi) sırasında öldürttü. Bu sırada Baudouin de Bourg ve Joscelin, Bohemond ve Tancred'den de yardım isteyerek, Harran üzerine sefere çıktılar. Sökmen ve Şemsüddevle Çökürmüş bu olay üzerine aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak Harran önlerine geldiler. İki ordu Belih Nehri kıyısında[6] karşılaştı. Sökmen'in üç bin, Çökürmüş'ün yedi bin kişilik kuvveti bulunuyordu. Meydana gelen şiddetli savaş sonucunda binlerce(bir rivayete göre 30 bin) Haçlı öldürüldü. Baudouin de Bourg ve Joscelin'i esir alan Artukoğlu Sökmen'in adamları onları karargah çadırına götürdüler. Su sırada Sökmen Haçlıların takibine gitmişti. Çökürmüş kendi adamlarını göndererek esirleri çadırdan aldırdı.[7] Bu duruma kızan Sökmen savaş için hazırlık yapan adamlarını yatıştırarak, *"Müslümanların bu gazadan duydukları sevinç bizim aramızdaki ihtilaf yüzünden üzüntüye dönmesin. Düşmanları Müslümanlara güldürerek öfkemi sakinleştirmek istemem.*" demiştir. Artukoğlu Sökmen Gazi savaş meydanındaki ölülerin eşyalarını kullanarak ordusuna Haçlı ordusu süsü verdi ve derhal harekete geçerek Haçlıların elindeki Şabahtan(Şeyhan) kalesini ve civardaki birkaç Haçlı sığınağı kaleyi aldı(1104).[8] Çökürmüş ise yanındaki esirlerle beraber-bir rivayete göre Joscelin Sökmen'in yanında

---

[3] Kudüs Latin Prensi Godefroi de Boillon Akka'yı kuşatırken bir okla alnından vurularak ölmüş, Urfa Kontu Baudouin de Boulogne O'nun yerine Kudüs tahtına geçmiştir(İbnü'l-Esîr, X, 266-267).

[4] Mateos, CLXXVIII, s.206.

[5] İbnü'l-Esîr, X, s.279.

[6] İbnü'l-Esîr, X, s.303; Colap Suyu üzerinde.

[7] Bu ölen Haçlıların çoğunluğu Baudouin ve Joscelin'in adamları idi. Çünkü Bohemond ve Tancred pusuda kalmışlardı. Urfa kontunun yenildiğini görünce, bulundukları yerden kaçmaya başladılar(Mateos, CLXXXII, s.223-224; İbnü'l-Esîr, X, s.303-304; Runciman, II, s.36).

[8] İbnü'l-Esîr, X, s.304; İbnü'l-Kalânisî, s.60-61(Amedroz, s.143).

esir idi- Harran'a giderek orayı aldı.[9] Daha sonra Urfa'yı muhasara etti. Ancak, alamayarak Musul'a döndü. Böylece Haçlıların doğuya doğru yapacakları istila girişimleri büyük oranda Artukoğlu Sökmen'in gayretleriyle engellenmiş olmaktaydı. Trablus hakimi Fahrülmülk İbn Ammar Haçlılara karşı Sökmen'den yardım istemişti. Öte yandan Dımaşk atabeyi Tuğtekin hasta olduğunu ve Haçlıların şehri ele geçirmelerinden endişelendiğini belirterek, Sökmen'i Dımaşk'a çağırıyordu. Sökmen Dımaşk'a ve Trablus'a yardım için yola çıktı ve El-Karyeteyn'e gelince, sürekli nükseden boğmaca hastalığı yüzünden orada öldü(Ekim sonu 1104).[10] Oğlu İbrahim ve yanındaki beyler O'nun cenazesini Hısn-ı Keyfa'ya getirerek, orada defnettiler. Hısn-ı Keyfa Artuklularının bundan sonra 1138 yılına kadarki faaliyetleri arasında Haçlılar ile bir münasebetine rastlamamaktayız.

Artukoğullarından Haçlılarla mücadele eden diğer önemli bir isim de Mardin ve Nusaybin emiri Artukoğlu İlgazi'dir.[11] İlgazi, oğlu Ayaz'ı 1111 yılının yazında Mevdud'un Haçlılara karşı düzenlediği seferde Sökmen El-Kutbî(Ahlatşahlardan), Meraga Emiri Ahmedili, Erbil Emiri Ebu'l-Heyca, Emir Bozan, İlbeyi ve Zengi ile

---

[9] Mateos, CLXXXII, s.203-205; 1106 yılında Mehmet Tapar Çavlı Sakavu'yu Musul'a vali olarak tayin etti. Çavlı ile Çökürmüş arasında Dicle'nin doğu kıyısında Bakelba karyesinde olan savaşta Çökürmüş esir düştü. Yanındaki tutsaklar Baudouin de Bourg ve Joscelin de esir olarak Çavlı'nın eline geçti. Çavlı Musul üzerine yürüdüğü sırada zaten felçli olan Çökürmüş de öldü(1106). Çavlı Musul'u bir yıl sonra Kılıç Arslanla Habur Suyu kıyısında yaptığı savaştan sonra alabildi. Çavlı Sakavu birçok beldeyi ele geçirerek oraların hakimi olmasına rağmen Sultan Mehmet Tapar'a herhangi bir vergi göndermemişti. Bu durumda Büyük Selçuklu sultanı Mehmet Tapar Emir Mevdud'u Musul'a gönderdi. Mevdud Musul önlerine gelmeden Çavlı şehirden ayrılarak karısını şehirdeki bir kısım muhafızla birlikte kalede bıraktı(1108) ve kendisi Nusaybin Artuklu Emiri İlgazi'den yardım sağlamak üzere gitti. Fakat Artukoğlu İlgazi'den de gerekli desteği bulamayan Çavlı Rahbe yakınındaki Habur'a bağlı Makisin mevkiinde Baudouin de Bourg 160 müslüman esirin serbest bırakılması ve 70.000 dinar fidye-i necat ödemesi şartıyla serbest bırakıldı. Joscelin ise daha önceden 12000 dinar fidye-i necat karşılığında serbest bırakılmıştı. Daha sonra Baudouin'i kurtarmak için gayret eden Joscelin bu amacına da sonunda ulaştı(1108)(Ebu'l-Ferec, II, s.347-348; İbnü'l-Esîr, X, s.340, 366-369; Mateos, CXCIX, s.234; Demirkent, I, s.115-119).

[10] İbnü'l-Kalânisî, s.67-68; İbnü'l-Esîr, X, s.315-316; Mateos, CLXXXIV, s.225.

[11] Artukluların bu koluna Tabaka-i İlgaziye veya Mardin Artukluları da denmektedir. İlgazi 1106 yılında Mardin'i alarak burasını kendisine merkez yapmış, daha sonra Nusaybin ve Halep'i alınca beyliğinin merkezini yer yer Halep'e taşımıştır. Bu Artuklu kolundan başka Harput(Hısn-ı Ziyad) Artukluları ve Hısn-ı Keyfa Artukluları olmak üzere iki Artuklu beyliği daha bulunmakta idi.

birlikte gönderdiğini bilmekteyiz.[12] Bu emirler önce Sincar'ı aldılar. Buralardaki birçok Haçlı barınağı kaleyi ele geçirerek içlerindeki Haçlıları öldürdüler. Bir süre Urfa'yı muhasara ettiler. Fakat alamayarak yollarına devam etmeye karar verdiler. Görülen o ki, Büyük Selçuklu sultanı Mehmet Tapar Haçlılara karşı yardım çağrılarını büyük bir sefer ile cevaplandırmıştı. Selçuklu ordusu Harran önlerinde toplanarak Tell Başir'e doğru hareketle 28 Temmuz 1111'de burasını kuşatmaya başladı. Bu sırada Büyük Selçuklu Hemedan Emiri Porsuk b. Porsuk da Türk ordusuna katıldı. Böylece oldukça güçlenen Müslüman askerleri kuşatmayı başarıyla sürdürürlerken, Emir Ahmedili Tell Başir kontu Joscelin ile gizlice anlaşarak askerlerini geri çekmesini sağlamıştır. Tamahkar bir kişi olan Ahmedili birçok hediye ve yüklü miktarda para karşılığında bu anlaşmayı yapmıştır.[13] Bu olay diğer emirlerin çekingen davranmalarına sebep olmuş, kırkbeş gün süren Tell Başir kuşatması kaldırılarak Emir Ayaz'ın da içinde bulunduğu ordu Halep'e gelmiştir. Halep Meliki Rıdvan şehrin kapılarını kapattı ve şehre kimseyi almadı. Bu sırada Sökmen El-Kutbî hastalanarak ordudan ayrılıp ülkesine dönerken Bâlis'te öldü.[14] İlgazi Sökmen'in cenazesini götüren askerlere saldırdı. Bu sırada oğlu Ayaz'ın da yanında olması ihtimal dahilindedir. Çünkü Ayaz'ın seferin devamını anlatan kaynaklarda ismi geçmemektedir.[15] Sefere katıldığından beri rahatsızlığı devam eden Porsuk b. Porsuk da bir mahfe içinde taşınıyordu. Porsuk ve Ahmedili'nin de ordudan ayrılması ile geriye Emir Mevdud ve Tuğtekin kaldı(1111).[16]

1113 yılının Nisan sonlarında Emir Mevdud, Sincar hakimi Temirek ve Dımaşk hakimi Tuğtekin, Suriye'de El-Besaniye bölgesine saldırılarda bulunan Kudüs kralı Baudoin de Boulogne üzerine sefere çıktıklarında Emir Ayaz b. İlgazi'yi de yanlarına almışlardı.[17] Bu ordu gelirken Urfa şehri boşaltıldı ve tard edilen halk Samsat'a gitti. [18] Müslümanların ordusu 18 Mayıs 1113'te Fırat'ı geçerek Tuğtekinle birleştiler. Haçlılar da Tell Başir kontu Joscelin, Kudüs kralı Baudouin liderliğinde

---

[12] Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.146.
[13] İbnü'l-Kalânisî, s.115(Gibb).
[14] Bâlis, Fırat Nehri ile Halep arasında bir yerdir(Kalanisî, s.116).
[15] İbnü'l-Kalânisî, s.116; İbnü'l-Esîr, X, 389-390.
[16] İbnü'l-Kalânisî, s.116; İbnü'l-Esîr, X, 389-390.
[17] İbnü'l-Esîr, X, 395.
[18] Mateos, CCXII-CCXIII, s.249-251.

birleşerek karşı harekete geçtiler. 30 Haziran 1113'te Taberiye Gölü yakınlarında yapılan savaşta Haçlılar büyük bir bozguna uğradılar. Kral Baudouin esir alınmasına rağmen, farkedilemeyerek silahı alınıp salıverildi. Bir kısım Haçlı Taberiye Gölü'nde ve Ürdün Nehri'nde boğuldu. Haçlıların bir kısmı kendilerine katılan Trablus ve Antakya Haçlı şövalyeleriyle birlikte Taberiye'nin batısındaki dağa çekilerek kendilerini kurtardılar. Selçuklu kuvvetleri Kudüs ile Akka arasındaki Haçlı şehirlerini yağmalayarak, ganimetler aldılar. Emir Mevdud askerlerin dinlenmesi için bir kısmına izin verdi. Kendisi de İlkbahara kadar dinlenmek üzere Tuğtekin'in misafiri olarak Dımaşk'a gitti(5 Eylül 1113).[19] Bu savaşta da Artuklu kuvvetlerinin Büyük Selçuklu ordusu ile müttefik olarak Haçlılara karşı çarpıştığı böylece anlaşılmaktadır.

Emir Mevdud, Dışmaşk'ta cami çıkışında bir batıni fedaisinin saldırısına uğradı. Tuğtekin'in evine götürüldü ve orada öldü. Mevdud öldürülünce yanında bulunan hazine ve silahları Sultan Mehmet Tapar'a gönderildi.[20] Mehmet Tapar bu olay üzerine Musul ve Suriye bölgesine Aksungur El-Porsuki'yi gönderdi. Bölgedeki emirlerden İlgazi, Sincar emiri Temirek ve diğer bazı beyler Porsuki'ye katıldılar. İlgazi Oğlu Ayaz'ı Porsuki'nin yardımına bir kısım kuvvetle birlikte gönderdi. Porsuki on beş bin süvari ile Urfa önlerine geldi(Mayıs 1115). Urfa'yı Muhasara etmesine rağmen alamayan Porsuki, Urfa önlerinden ayrılarak Samsat(Sümeysat) ve Seruc'u tahrip etti. Maraş'ı da itaatine alan Aksungur El-Porsuki, Şabahtan kalesine döndü. Maraş, Keysun, Raban ve başka bazı kalelerin sahibi olan Kogh Vasil'in ölmesi üzerine bu yerler karısının eline geçmişti. Aksungur Habur hakimi Sungur Dizdar'ı buraların ele geçirilmesi için gönderdi. Haçlılar ve Ermeniler Sungur'un askerlerine saldırmasına rağmen başarılı olamadı. Sungur Kogh Vasil'in karısından Melik Mesut ve Atabey Aksungur'a verilmek üzere aldığı hediyelerle döndü.[21] Burada İlgazi'nin kendisine katılmamasını bahane ederek O'nun oğlu Ayaz'ı tutukladı ve İlgazi'nin elindeki Mardin köylerini yağmaladı. İlgazi oğlu Ayaz'ın esir alınması üzerine kardeşi Sökmen'in oğlu

---

[19] İbnü'l-Kalânisî, s.133-139; İbnü'l-Esîr, X, 394-396; Mateos, CCXII-CCXIII, s.250-251.
[20] İbnü'l-Esîr, s.396.
[21] İbnü'l-Esîr, s.400; Bu olay Ferec'te biraz farklı bir şekilde geçmektedir. Buna göre Maraş, Keysun, Raban ve Samsat'a Ermeni sergerdeleri sahiptiler. Aksungur bunları itaate almıştır(Ebu'l-Ferec, II, s.352-355).

Ruknuddevle Davud'un hakim olduğu Hısn-ı Keyfa'ya gelerek yardım istedi. İki Artuklu beyi Aksungur ile Mayıs 1115'te savaşa tutuştular. Porsuki ve askerleri mağlup oldu ve Ayaz kurtuldu. Bu olay üzerine Sultan Mehmet Tapar İlgazi'yi tehdit eden bir yazı gönderdi. İlgazi korkarak, kayınpederi Dımaşk hakimi Tuğtekin'in yanına gitti. Tuğtekin de Emir Mevdud'un ölümünden sorumlu tutulduğundan Sultan Mehmet Tapar'dan çekinmekteydi. Sultan'a karşı iki bey birlikte hareket ederek Haçlıların himayesine girmeye karar verdiler. Antakya hakimi Roger ile Humus yakınlarındaki Kades gölcüğü kıyısında anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmadan sonra İlgazi Er-Rastan'a, Tuğtekin de Dımaşk'a döndü.[22]

Haçlılara karşı gaza hareketinde bulunan diğer bir Artuklu beyi ise Artukoğlu Behram'ın oğlu Nureddevle Belek Gazi'dir. Belek, Kılıç Arslan ve Danişmend Ahmet Gazi'nin yanında ilk Haçlılara ve 1101 Haçlılarına karşı savaşmıştır. Merzifon(Mursivan)[23] zaferinden sonra kaçan Haçlıları takip eden Türk komutan Belek Gazi'dir.[24] Seruc ve civarında birkaç kaleye hakim olan Belek, Kürboğa'nın ordusuna katılarak Antakya önlerine gelen beylerden idi. Kürboğa'nın ordusunun yenilmesinden sonra Belek, Urfa ve Antakya Haçlıları arasında, ayrıca Fırat kıyısındaki Ermenilerin tehdidi altında, bulunan Seruc'u cazip bir üs olarak görmemekteydi. Urfa kontu Baudouin de Boulogne Artukoğlu Sökmen'in yeğeni Belek'in elinde bulunan Seruc'u 1099 yılı içinde teslim almış olmalıdır.[25] Buralar Urfa kontuna bağlı kaleler idi. Belek Seruc'un Hristiyan halkının Baudouin'i istemesi yüzünden burasını Haçlılara teslim etmiş olmalıdır. Bu yıldan sonra Belek amcalarının yanında ve emrinde çeşitli gazalara katılmış olmakla birlikte O'nun kendine ait kalelerinin olduğu da muhakkaktır.

Emir Belek, 1122 yılında Urfa kontu Joscelin de Courthenay ve kont Galeran(Kalyan)'ı haçlılarla yaptığı Hanzit yakınlarındaki muharebede esir etmiştir.

---

[22] İbnü'l-Esîr, s.400; Mateos İlgazi ve Belek'in Porsuk'un ordusunu şiddetli bir muharebe ile yendiğini ve Tapar'ın oğlunu esir aldıklarını belirtiyor ise de olayın yeri ve oluş şekli diğer İslam ve Latin kaynaklarındaki bilgilere uymamaktadır(Mateos, CCXVI, s.253-254).

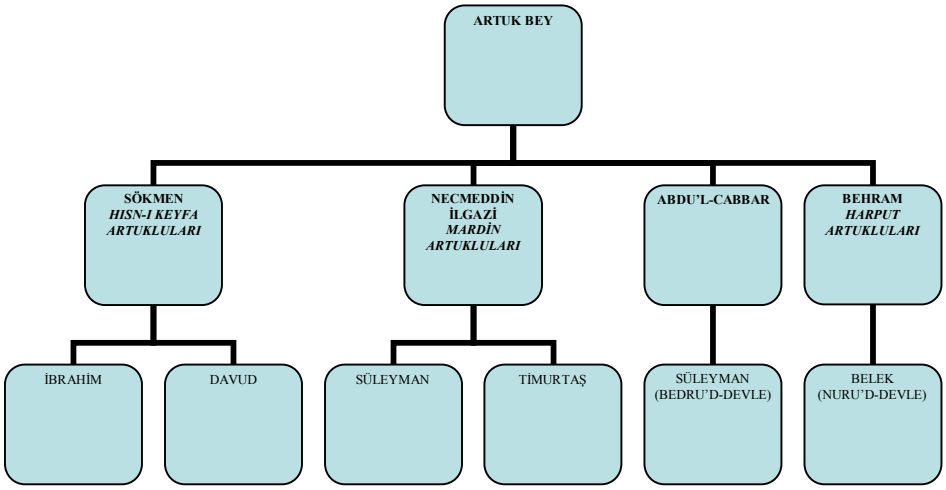
[23] Albertus'ta "Maresch" olarak geçen yerin esasen Merzifon olduğu olayların gelişiminden anlaşılmaktadır. Mersivan ve Mursivan şeklinde Recueil'e haşiye düşülmüştür.(RHC Occ.IV, Albertus, s.568).

[24] RHC Occ., Albertus III, s.564-565 ve s.566A-568; Alexiad, s.347; Aksarayî, s.20-21; O. Turan, Selç. Zam. Türkiye, s.139.

[25] İbnü'l-Kalânisî, s.50-51; RHC Occ. IV, Albertus III, s.74.

Joscelin ve Galeran zincire vurularak Harput'a götürülüp hapsedildiler(13 Eylül 1122).[26] Kudüs kralı Baudouin esirleri kurtarmak üzere hazırlık yaparak, Raban yakınlarına geldiğinde Belek Gazi'nin hücumu ile şaşkına döndü. Çünkü Türk askerlerinin bu civarlarda olduğunu bilmiyordu ve av partisine çıkmak için hazırlanmaktaydı. Kudüs kralı Baudouin de diğer esirlerin zindanına atıldı.[27] Belek Gazi Harput'tan ayrıldığı bir sırada bir grup Haçlı kaleyi içten isyan ile ele geçirdiler ve kaledeki bütün esirleri serbest bıraktılar. Bunlar arasında Joscelin ve Kral Baudouin de bulunuyordu. Bu durumu haber alan Belek süratle Harput önlerine gelerek kaleyi kont Galeran'ın elinden aldı. Galeran tekrar hapse atıldı.[28] Bu sırada Joscelin ve Geoffroy adındaki Frank asilzadesi Harput önlerine şövalyelerle gelmişlerdi. Kalenin Belek tarafından tekrar ele geçirildiğini öğrenince üzülerek geri döndüler.[29] Belek Gazi Haçlıların Ortadoğu'daki faaliyetlerine karşı harekete geçerek Halep önlerine geldi. Burada birkaç gün konakladıktan sonra Menbic üzerine yürüdü. Menbic kuşatması sırasında Joscelin mağlup olarak kaçtı. Birçok Frank askeri öldürüldü. Fakat Belek de bir putperestin okuyla vurularak ölümcül bir şekilde yaralandı ve kısa bir süre sonra burada öldü. Ülkesinin yönetimini İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı çağırarak O'na bıraktı. Belek'in Menbic şehrini kuşattığı sırada ölmesi Haçlıların kutsal savaşına karşı İslam cihadını sekteye uğratmıştır(1124).[30]

[26] İbnü'l-Kalânisî, Amedroz, s.208-210(Gibb, s.165-168); Mateos, CCXXXIV, s.271-272.
[27] İbnü'l-Esîr, X, s.469; Mateos, CCXXXV, s.272-273.
[28] İbnü'l-Kalânisî, s.169; İbnü'l-Esîr, X, s.485.
[29] Mateos, CCXXXVI, s.273-274.
[30] Mateos, CCXL, s.277-278; İbnü'l-Esîr, X, s.489; Turan, Selç. Zam. Türkiye, s.152.

Tablo 1. *Artuklu Beyliğinin şeceresi, Sökmenliler(Hısn-ı Keyfa Artukluları), İlgazililer(Mardin Artukluları), Harput Artukluları(Belek b. Behram kolu).*

Haçlıların Antakya, Urfa ve Kudüs'te kontluklar kurmalarından bir iki yıl sonra, Van Gölü'nün batı kıyısındaki Ahlat(Hılat, Hliat) şehri merkez olmak üzere Mehmet Tapar'ın Azerbaycan ve Erran(Karabağ) melikliği sırasında yanında bulunan emirlerden Kutbuddevle İsmail b. Yâkutî'nin kölesi Sökmen El-Kutbî[31] tarafından kurulmuş bir Türk Beyliği bulunmakta idi(1100-1208). Sökmen'i Ahlat'a çağıran şehrin ahalisi olup, Diyarbakır Mervâni emirlerinin zulmünden bıkmışlardı. Bu nedenle adalet ve iyiliği ile meşhur bir Türk beyi olan Sökmen El-Kutbî'yi ülkelerini kurtarmaya çağırmakta idiler. Sökmen bu davete icabet ederek 1100'den itibaren şehri elinde tutmuştur.[32] Sökmen el-Kutbî Mehmet Tapar'a bağlı olarak bölgedeki hakimiyetini genişletmiş, nihayet Van Gölü çevresinin en güçlü beylerinden biri olduktan sonra, 1108 yılında Sultan Mehmet Tapar'ın emriyle Emir Mevdud b. Altuntekin, Aksungur

[31] İsmail Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgaları sırasında öldürülünce, Sökmen O'nun oğlu Mevdud'a tabi olmuştu. "El-Kutbi" lakabı efendisine nisbetle Sökmen'e verilmiştir.

[32] 1046 yılında Mısır'a seyahat eden Nasır-ı Hüsrev'in bildirdiğine göre, Ahlat halkı Arap, Fars ve Ermenilerden oluşmakta idi ve şehrin üç dil konuşmasından dolayı buraya karışık şehir anlamında "Ahlat" demişlerdi. Danişmendname'de Ermenşah olarak geçen bey Sökmen El-Kutbî olsa gerektir(Nasır-ı Hüsrev, Sefernâme, Çev.:A.Terzi, İstanbul,1994, s.10.

El-Porsûkî, Ahlat hakimi Sökmen El-Kutbî ve Erbil hakimi Ebu'l-Heyca Çavlı'nın elindeki yerlere ve Musul üzerine sefere çıkmıştı. Sökmen El-Kutbî 1109 yılı Mayıs-Haziran aylarında Meyyafarıkîn(Silvan)'i birkaç aylık bir kuşatmadan sonra emân ile teslim almıştır. Bu sırada Meyyafarıkîn Atabey Humartaş'ın elinde bulunuyordu. Halk aç kalıp, yiyecek maddesi bulamaz olunca Humartaş şehri teslim etmek zorunda kalmıştır.[33]

Sultan Mehmet Tapar Bizans'tan gelen davet ve Haleplilerin de isteği üzerine Emir Mevdud'u Haçlılara karşı büyük bir sefere vazifelendirmişti. Emir Mevdud'un yanına aldığı beyler arasında Vaspurakan(Ermenşah), Tebriz ve Meyyafarıkîn hakimi olan Ahlat beyi Sökmen El-Kutbî de bulunmaktaydı. Seferin esas gayesi Musul ve civar bölgesini Haçlılara karşı savunmak, Urfa ve Suriye yöresindeki Haçlılara gerekli cezayı vermekti. Selçuklu ordusuna Sökmen El-Kutbî'nin yanısıra Mardin hakimi Artukoğlu İlgazi ve yöredeki Türkmen beyleri ve Dımaşk kuvvetleri katılmıştı. Bu büyük ordu Urfa önlerine gelerek karargah kurdu ve buradaki Haçlıları 3-12 Mayıs 1110 tarihleri arasında ablukaya aldı. Antakya, Kudüs ve Trablus Haçlıları Urfa'nın muhasara edildiği haberini alır almaz aralarındaki düşmanlıkları bir kenara bırakarak, güçlerini birleştirip Müslüman ordusu üzerine geldiler. Tancred, Bertram ve Baudouin'in Urfa taraflarına geldiğini haber alan Mevdud, Sökmen El-Kutbî ve diğer Türk beyleri Urfa önlerinden çekildiler(19 Temmuz 1110). Harran'a gelerek kamp kuran Selçuklu kuvvetleri Tuğtekin'in kuvvetleri gelmeden Haçlılara saldırmaktan çekinmekteydi. Haçlılar bu durumu anlayarak panikliediler ve büyük orduların arasında kalmaktan korkarak panik halinde Fırat kıyılarından süratle geri döndüler. Mevdud ve Sökmenle birlikte tüm Selçuklu ordusu durumdan haberdar olarak Haçlıların peşine düştü. Bir kısmı Fırat'ı henüz geçmiş olan Haçlıları yakalayan Müslüman kuvvetleri bol miktarda ganimet aldılar ve Haçlılardan birçoğu kendisini Fırat'ın sularına attı. Selçuklu beyleri ve Sökmen bu savaşta karlı çıktılar. Beyler altın ve hayvanlardan oluşan ganimetlerle evlerine döndüler. Haçlılar ise Ermenilerden oluşan bir garnizonu Urfa'ya bırakarak

[33] İbnü'l-Kalânisî, s.91(Amedroz, s.164); İbnü'l-Esîr, X, s.366-367, 377; Abdulkerim Özaydın, "Ahlatşahlar" DGBİT, C.8, s.195-196; O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.85-86.

kendi askerlerini alıp götürdüler. Urfa kontu Baudouin de Bourg Türklerden korkusundan dolayı şehri bırakarak diğer kontların ardından gitti. Türk kuvvetleri ise birkaç gün daha Fırat boylarında kaldıktan sonra, Urfa kuşatmasına devam etmek üzere şehrin önlerine geldiler. Bir süre şehri kuşattıktan sonra Selçuklu ordusu kuşatmayı kaldırdı ve Sökmen El-Kutbî de Ahlat'a döndü(Temmuz-Ağustos 1111).[34]

Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar'ın emri ve Haçlılara karşı savaşma kararlılığı üzerine, yine Emir Mevdud komutasında Sökmen El-Kutbî'nin yanısıra Meraga emiri Ahmedili, Emir İlbeyi b. Porsuk, Zengi b. Porsuk, Erbil hakimi Ebu'l-Heyca, Mardin hakimi Artukoğlu Ayaz b. İlgazi katıldığı bir ordu yola çıkarak Sencitân ve Tell Murat kalelerini ve bunun gibi bazı yerleri kılıç zoru ve eman ile aldıktan sonra Urfa şehrini bir süre muhasara ettiler. Şeyzer hakimi Sultan b. Ali b. Munkiz'in yardım talebi üzerine Urfa önlerinden ayrılan Sökmen El-Kutbî'nin de katıldığı Selçuklu ordusu Fırat'ı geçerek Tell Başir önlerinde karargah kurdu(28 Temmuz 1111). Şeyzer hakiminin yardım talebinin sebebi Antakya kontu Tancred'in Şeyzer'in karşısında Tell İbn Ma'şer tepesinde bir kale yaptırmaya başlaması idi. Selçuklu ordusu burada Hemedan'dan gelecek olan Porsuk b. Porsuk'u da beklemekteydi. Ancak Porsuk gut(damla, nikris) hastalığına yakalanmıştı ve askerleri O'nu bir mahfe içinde taşımaktaydı. Sökmen El-Kutbî de bu sırada hastalandı ve ordudaki beyler birbirleriyle uyuşmazlık göstermeye başlamışlardı. Buna rağmen Selçuklu ordusu Tell Bâşir'e hücum etmeye başlamıştı. Tam bu sırada Tell Bâşir hakimi Joscelin ile gizlice anlaşan Ahmedili Emir Mevdud'a kuşatmanın gereksizliğini izah etmeye çalışmaktaydı. Ahmedili Joscelin'den birçok hediye ve para almıştı. Sökmen El-Kutbî'nin hastalığı da oldukça ağırlaşmıştı. Ahmedili askerleriyle ülkesine döndü. Bu durumda Selçuklu ordusu Halep'e doğru çekildi. Ancak Halep Meliki Rıdvan kapıları kapayarak Selçuklu hiç kimseyi içeri almadı. Sökmen El-Kutbî hasta halde Ahlat'a dönmek üzere yola çıkmışken Bâlis'te öldü(Eylül başları 1111). Sökmen'in cenazesi ve hazinesini Ahlat'a götüren askerlerine saldıran İlgazi başarılı olamadı. Sökmen El-Kutbî Türk ve

[34] İbnü'l-Kalânisî, s.101-104(Amedroz, s.169-170); İbnü'l-Esîr, X, s388-389.

Müslüman komutanlar içerisinde adalet ve cesaretiyle örnek bir kişilikti.[35] Sökmen El-Kutbî'nin yerine geçmek için Sultan Mehmet Tapar'dan Ahlat ve civarının iktasını isteyen Ahmedili diğer emirlerin karşı çıkması üzerine bunu elde edememiştir. Ahlatşahların Sökmen zamanındaki sınırları içinde Ahlat, Malazgirt, Erciş, Adilcevaz, Eleşkirt, Van, Tatvan, Erzen, Bitlis, Muş, Hani, Bargiri, Tebriz'in bir kısmı, Diyarbakır ve Meyyafarıkîn'i kapsamaktaydı. Sökmen'in yerine geçen oğlu Zahirüddin İbrahim geçmiştir. Ancak ülke, oğulların birbirine isyanı, Artukoğullarının Meyyarıkîn'i alması gibi hadiselerle küçülmüş ve zayıflamıştır(1111-1121). Bitlis ve Erzen hakimi Toğan Arslan da bağımsız hareketlere başlayınca, İbrahim Bitlis'i kuşattı(1124). Sökmenoğulları iç çekişmelerden dolayı Haçlılar üzerine askeri harekatı düşünecek kadar vakit bulamadılar.

Sökmenliler(Sukmaniyye) devleti Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun Haçlılara karşı savunulmasında etkili olmuş, önemli askeri ve kültürel hizmetleriyle günümüze kadar tesirler bırakmıştır. Haçlılara karşı tek tek başarılı olamayan Türk beyleri birlikte oldukları zamanlarda Haçlılar kaçmak zorunda kalmışlar ve hatta öncelikle barış isteyen taraf olmuşlardır. Ahmedili'den yardım isteyen Joscelin yalvarmaktan başka, altın ve başka hediyeleri de rüşvet olarak O'na yollamıştı. İslam'ın ve Müslümanların koruyucusu Selçuklu Türklerinin beyleri birlikte hareket ettiklerinde Haçlıları çok kolay bir şekilde tedip edecek güçte idi. Tek problem parçalanmışlık ve şahsi çıkarları millet çıkarlarının üstünde tutarak hareket etmek olmuştu. Sökmen El-Kutbî ismi, Kılıç Arslan, İlgazi, Belek Gazi, Danişmend Gazi, Tuğtekin, Nureddin Mahmud, Selahaddin ve Baybars gibi Haçlılara karşı mücadelede önde gelen isimler arasındaki yerini almıştır.

---

[35] İbnü'l-Kalânisî, s.114-116(Amedroz, s.173-174); İbnü'l-Esîr, X, s.388-389; El-Azımî, s.38; Turan, Doğu An. Türk Dev.Tar., s.87-88; A. Özaydın, "Ahlatşahlar" DGBİT, C.8, s.196-197.

KAYNAKÇA

AKSARAYİ, Kerimüddin Mahmud, **Musameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar**, Çeviren: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

ALPTEKİN, Coşkun, **Dımaşk Atabegliği(Tuğ-Teginliler)**, Marmara Ün. Yay., İstanbul, 1985.

DEMİRKENT, Işın, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

DEMİRKENT, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I-II**, TTK, Ankara, 1990.

El-Azımî, **Tarih**(Selçuklularla İlgili Bölümler), Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1988.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus). **Abu'l-Farac Tarihi**, 2 Cilt, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallıs Budge, TTK, Ankara, 1987.

İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1995.

İbnu'l-Kalanisi, **Zeyl Tarih Dımaşk(History Of Damascus)**, Neşreden: H. F. Amedroz. Leiden, 1908; İngilizceye Çev. H.A.R. Gibb, London, 1932.

İbnü'l-Adim, **Bugyetü't-Taleb Fi Tarih-i Haleb**(seçmeler), Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989.

İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi**, Çev. Abdulkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987.

KOMNENA, Anna, **Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)**, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Çev.:A.Terzi, İstanbul,1994.

ÖZAYDIN, Abdulkerim "Ahlatşahlar" **DGBİT**, C.8, s.195-196.

Recueil des Historiens des Croisades. Historiens Occidentaux, Paris, 1844-1895.

RUNCIMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, 3 Cilt, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1998.

TURAN, Osman, **Doğu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1993.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 5. Baskı, İstanbul, 1998.

Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 1987.